

HISTORIA DA EDUCACIÓN DESDE GALICIA

Investigación e publicística. Nota de actualidade.

A actualidade investigadora non depa-
rou durante o pasado curso académico
novidades cunha relevancia manifesta, se
ben é do caso salientar a aparición editorial
da *Historia da Universidade de Santiago*
(1º vol.), coordinada polo profesor Barreiro
Fernández, que noutro lugar se comenta, e
que aporta novos datos e novos tratamen-
tos para asuntos pertencentes ao século
XVIII; é oportuno sinalar tamén a contribu-
ción ao estudo sobre o libro escolar gale-
go a partir de 1936 presente no II volume
da recoñecida obra dirixida por A.
Escolano para a Fundación Germán
Sánchez Ruipérez.

Como interesantes catálogos editados
hai que citar o preparado por Rafael Sixto
Edreira, *O patrimonio histórico-científico do*
Instituto Xelmirez (A Coruña, 1999), ou o
realizado sobre as publicacións escolares
en Galicia (*A educación en Galicia, 1669-*
1970), editado en Santiago e preparado
por profesores e bibiotecarios da
Facultade compostelá de Ciencias da
Educación. Nesta mesma Facultade, o
profesor Francisco Veiga defendeu a súa
tese de doutoramento *Xogo popular gale-*
go e educación. Vixencia educativa e fun-
ción de identificación cultural dos xogos e

enredos tradicionais, aproximándose de
modo íntimo á nosa historia cultural e his-
toria da infancia, mentres que Ana M^a
Sampedro defendeu unha ben construída
Memoria de Licenciatura sobre *A pedago-*
xía Freniet e os educadores freinetianos
españóis (1930-1990), ao fío das activida-
des relacionadas co centenario do nace-
mento da C. Freinet.

A publicística sobre asuntos relativos á
historia escolar e pedagóxica en Galicia
non ten sido tampouco extensa. O reperto-
rio da prensa galega da emigración, tanto
en edición impresa como en rexistro infor-
mático, baixo coordinación de Vicente
Peña, ten unha moi considerable importan-
cia para o coñecemento da historia cultural
e educativa vencellada á emigración a
América, campo este ao que tamén se
achegou para o caso das terras do Deza
Xosé M. Malheiro. Pola súa parte, Carmen
Benso seguiu abordando a análise do
Bacharelato en Galicia no primeiro tercio
do século XX (*Historia de la Educación*, 17,
1998); mentres que Antón Costa resituou
no nº 111 de *Cuadernos de Estudios*
Gallegos a cuestión da creación da
Universidade de Santiago, que se data en
1526, deixando a data de 1495 como inicio
de antecedentes non universitarios.

Os historiadores galegos da educación
consideraron, sen embargo, outras cues-
tións interesantes. Así, por exemplo,
Herminio Barreiro preparou unha itneli-

xente introdución para a edición do *Cándido* de Voltaire (Xerais); Eugenio Otero ofrecéunos varias contribucións sobre a ILE, o excursionismo, as leccións de cousas, os traballos manuais, o laicismo; Narciso de Gabriel presentou para lectores europeos a análise da evolución do analfabetismo español entre os anos 1900 e 1950, logo de ter estudiado cuidadosamente o caso galego; el mesmo e Luis Iglesias estudaron tamén con detalle os libros e guías elaborados para os mestres a partir dos anos 30 (Fundación G. Sánchez Ruipérez). Cómpre indicar que a publicística á que nos referimos exténdese finalmente á propia táboa e contido do nº 2 do Anuario *Sarmiento*, con aportacións de Anxo Porto, Sabela Rivas, Carmen Benso e María A. Lires, entre outras.

Poderíamos cerrar esta nota dicindo que ao longo do curso celebráronse dúas conmemoracións con diversas actividades de rico contido histórico: a dos 25 anos da pedagogía Freinet en Galicia (Novembro 98, Bande), por iniciativa da Asociación Nova Escola Galega e a Facultade de Humanidades de Ourense, baixo a óptima coordinación do profesor Xosé M. Cid Fernández, e a dos 150 anos da creación da Escola Normal Superior Compostelá, antecedente lonxano da actual Facultade de Ciencias da Educación, mediante actividades diversas coordinadas pola Comisión Cultural do Centro.

Antón Costa Rico

PEÑA SAAVEDRA, Vicente (Dir.): Repertorio

da prensa galega da emigración. Santiago de Compostela, Arquivo da Emigración Galega - Consello da Cultura Galega, 1998, 331 pp.

A obra que estamos a presentar, editada polo Arquivo da Emigración Galega do Consello da Cultura Galega, concíbese como un instrumento de consulta ao servizo dos investigadores e aparece deseñada baixo o formato dunha base de datos, dispoñible en soporte informático –CD ROM– e tamén impreso.

O *Repertorio da Prensa Galega da Emigración* ven dar continuidade a un proxecto anterior, iniciado no ano 1992 cunha primeira entrega que se materializou na publicación do catálogo *Galicia-América: unha contribución bibliográfica*, e que máis adiante deu lugar á *Base Bibliográfica da Emigración Galega*, editada tamén en soporte electrónico pola Ponencia de Cultura Galega no Exterior do propio Consello da Cultura Galega.

O traballo do que damos conta nesta reseña é o resultado do acopio de 550 referencias hemerográficas correspondentes a outras tantas publicacións periódicas, xurdidas ó longo de máis dun século entre o colectivo de emigrantes galegos espallados por todo o mundo. Nel queda patente, no seu conxunto, a variada tipoloxía da rica produción xornalística da Galicia da diáspora. Atendendo á súa cronoloxía, as referencias compendiadas abranguen

desde o precursor semanario humorístico habaneiro *A Gaita Gallega*, que veu a luz o 7 de xaneiro de 1872, ata o portavoz *Caballeros de Santiago*, da Sociedade de emigrantes do mesmo nome, que apareceu en Salvador de Bahía por vez primeira en decembro de 1996.

Convén precisar, sen embargo, que tal e como se propuxeron os autores do proxecto, só se incorporan ao elenco as cabeceiras que responden a un carácter exclusivamente galego; é dicir, aquelas publicacións producidas polas asociacións de base étnica galega ou dirixidas expresamente á colectividade emigrada orixinaria de Galicia, editadas tanto nos espazos de asentamento dos emigrantes como no seu país de orixe. Non atopará, pois, aquí o lector aquelas outras publicacións editadas por sociedades panhispánicas, os periódicos e revistas dirixidos aos emigrantes españois no seu conxunto, ou os medios de información xeral e especializada que non obedecen aos criterios anteriores.

Pero o interesado en afondar na produción impresa periódica da emigración exclusivamente galega pode acceder, gracias ao *Repertorio da Prensa Galega da Emigración*, a unha serie de datos de grande interese sobre boletíns e órganos de prensa das Sociedades, periódicos de información xeral, revistas culturais, prensa política e voceiros institucionais. De cada medio ofrécese a súa identificación nominal, unha completa información acerca de subtítulos e lemas, lugares de edición, idiomas, prezos, procedementos e

fontes de financiación, tiraxe e lugares de distribución; entidades editoras, direccións das respectivas redaccións, imprentas, formatos, ilustracións, publicidade e número de páxinas; periodicidade e cronoloxía, indicando as épocas, as datas de aparición e cese da respectiva publicación ou os anos dos que se ten referencia da súa edición, unha síntese dos contidos ós que da cabida, nómina dos responsables directos da publicación e principais colaboradores. En moitas ocasións engádense tamén unha imaxe de portada a modo de ilustración do correspondente medio. Na edición impresa tódalas fotografías preséntanse agrupadas, conformando unha especie de apéndice gráfico que vai precedido de diversos índices de consulta.

Todo isto, en suma, evidencia o extraordinario esforzo despregado para localizar e organizar de forma idónea e precisa tódalas referencias que se manexan.

No seu conxunto, a obra que nos ocupa constitúe o resultado final dun laborioso e pormenorizado rastreo dos fondos xornalísticos de matriz migratoria e estirpe galega que se custodian nos principais centros de documentación da nosa comunidade, e entre os que sobrancean a Biblioteca Xeral da Universidade de Santiago de Compostela, particularmente na súa sección da Biblioteca América; a da Real Academia Galega da Coruña, a da Fundación Penzol de Vigo, a do Instituto Padre Sarmiento de Estudios Galegos de Compostela, a do Museo de Pontevedra e a do Mosteiro de Poio; as coleccións

hemerográficas da Secretaría Xeral para as Relacións coas Comunidades Galegas da Xunta de Galicia e as do propio Arquivo da Emigración Galega do Consello da Cultura Galega.

Cómpre salientar que aos responsables deste interesante compendio heurístico non se lles pasou por alto adxuntar os datos relativos á localización actual dos medios referenciados, ao seren conscientes das dificultades coas que habitualmente se atopa calquera estudioso ao tratar de buscar unha determinada cabeceira da vasta produción hemerográfica que aquí se recolle, debido sobre todo á dispersión e fragmentariedade das coleccións. Os investigadores interesados na consulta directa dos exemplares dispoñibles nas diferentes hemerotecas que se citan, agradecerán a indicación mencionada polo que supón de economía de tempo nas súas pesquisas.

Á fronte do traballo, como responsable da súa dirección e elaboración, figura o Dr. Vicente Peña Saavedra, un pedagogo que conta no seu haber cunha fructífera traxectoria investigadora sobre a Historia da Educación en Galicia, con especial adicación á vertente educativa da emigración transoceánica. Con esta valiosa e utilísima contribución, ven arriquecer o elenco bibliográfico cada vez máis mesto de obras de interese para aqueles que centran o seu obxecto de estudo nas diversas manifestacións socioculturais da emigración galega.

Non queremos deixar de ponderalo seu valor engadido para os historiadores da educación en Galicia, en particular, e

para todos aqueles interesados na vertente educativa da emigración transoceánica, en xeral, posto que o *Repertorio* recolle a máis completa nómina de publicacións periódicas das Sociedades Galegas de Instrucción, unhas publicacións das que ata hai pouco tempo se posuía escasa información e que non recibiran o tratamento e a atención requerida por parte da comunidade investigadora, probablemente debido ás dificultades de localización e accesibilidade ás mesmas, atrancos que se incrementan en particular para o investigador recén iniciado na materia. Por iso, o *Repertorio* facilitará o camiño aos que aspiren a profundar no coñecemento do sempre complexo, tortuoso, plural e polifacético fenómeno da emigración.

Sen deixar de valorar moi positivamente a ampla serie xornalística recadada —obxectivo pouco doado debido aos condicionantes antes expresados e ao propio carácter aberto e provisional de toda investigación—, cabe admitir que no futuro poindan aparecer outros achádegos actualmente descoñecidos ou cabeceiras de novo cuño que deberán arriquecer o catálogo na súa posta ao día e sucesivas revisións. Comoqueira que sexa, esta primeira achega do *Repertorio da Prensa Galega da Emigración* representa un instrumento imprescindible para o estudo do fenómeno de masas máis crucial na historia contemporánea do país e, sen dúbida tamén, decisivo na configuración do presente.

Xosé Manuel Malheiro Gutiérrez

FERNÁNDEZ SORIA, J.M., AGULLÓ, M^a C.: *Maestros valencianos bajo el franquismo. La depuración del magisterio (1939-1944)*. Valencia, Institució Alfons el Magnanim, 1999, 544 pp. .

Estabamos agardando con expectación esta monografía, logo do estupendo traballo que os seus autores adiantaron na revista universitaria *Historia de la Educación* (nº 16, 1997). O estudio de Juan M. Fernández Soria e de María C. Agulló responde sobradamente a tal expectación.

Traza a historia dun amplo colectivo profesional, o maxisterio valenciano, que foi decapitado, en palabras de Salomó Marques, e que “foi conquistado -como din os autores- polo réxime franquista pola forza (ou pola seducción)”, de tal modo que “a guerra civil a perderon, sobre todo, os mestres e as mestras” (p. 420). Mediante a análise de 2.400 expedientes de depuración realízase o estudio dos fins e razóns da represión, e dos cargos e sancións resultantes, atendendo á súa diversa e formalmente minuciosa tipoloxía. Análise que, á súa vez, permitiu abordar, mediante unha aproximación cualitativa e biográfica, a consistencia do exilio exterior e interior, co que os autores puideron establecer o perfil dos mestres depurados.

A obra, adicada ao mestre da “Lingua das volvoetas” -xusto agora de estrea cinematográfica da man de Manolo Rivas, Cuerda e Azcona- exténdese ao longo de dez capítulos, enriquecidos cun longo

Anexo e unha adecuada bibliografía, e parte como fonte básica dos Expedientes de depuración conservados no Arquivo Central do Ministerio de Educación en Alcalá. Como bó estudio ábrese introductoriamente coas cuestións pertinentes relativas á memoria política, e marca unha posición de avance investigador sobre valiosas contribucións anteriores.

O carácter e a natureza da represión franquista sobre o maxisterio, así como as súas razóns e finalidades, son abordadas na primeira parte como aparato conceptual, instrumental e interpretativo, desde o que poder estudar, na segunda parte, a depuración do maxisterio valenciano, tanto de modo cuantitativo como cualitativo, ata chegar a análise do exilio no tempo, así sinalado da “longa noite de pedra”, en adecuada referencia ao libro político de Celso Emilio, que María C. Agulló, como galega coñece e aprecia.

Poderíamos debullar os interiores desta obra, que vai ser referencia para outras que aínda deben seguir, a fin de que a verdade e o seu coñecemento cimenten con solidez a convivencia democrática, que en ningún caso podería sosterse sobre “un pacto de silencio”, pero non é preciso. Os autores traen a primeiro plano unha parcela recuperada da memoria e faise con verdade: “a condición inexcusable para o historiador é a verdade”, afirman na p. 51. E tamén con tino e seriedade.

Antón Costa Rico

SAN ROMÁN, Sonsoles.: *Las primeras maestras. El origen del proceso de feminización docente en España. Barcelona, Ariel, 1998, 254 pp.*

A profesión de mestra é utilizada con frecuencia como exemplo clarificador das determinacións que o sexo exerce sobre o proceso de profesionalización. Tal é a impronta da feminización en certos sectores profesionais que a finais dos anos setenta comeza a farse de *semi-profesións* como aquelas que non chegan a acadar o rango de *profesión*, entre as que se inclúe enfermería, traballo en bibliotecas, traballo social e ensino infantil e primario, todas elas cunha alta taxa de mulleres exercendo estas labores. Con respecto ao ensino, os datos son concluíntes: en España (1997) a porcentaxe de mulleres que traballan no ensino primario (etapa ao que fai referencia a obra de San Román) é dun 65,3%; en Galicia os datos son similares, cun 70,8% de mulleres exercendo a docencia primaria. Á vista destes primeiros e clarificadores datos, parece evidente que a investigación do sistema escolar dende calquera das súas facianas non pode esquecer o estudo das mulleres que exercen a profesión docente, e aínda que isto poida parecer unha obviedade o certo é que contamos con escasas investigacións en profundidade sobre a profesionalización docente dende a perspectiva da muller. O libro de Sonsoles San Román ven a cubrir parcialmente este baleiro dende unha perspectiva histórica.

Las primeras maestras segue o roteiro de autores e autoras que, como Apple ou Acker, non se limitan a presentar e atestiguar os procesos educativo-pedagóxicos dunha época, senón que nos dan unha visión íntegra e interrelacionada (porque así é o propio acontecer vital) da profesión de mestra en relación cos factores económicos, políticos e ideolóxicos da propia estrutura social española ao longo da súa historia. A andaina deste libro comeza en 1770, cando Carlos III inicia os proxectos de instrucción pública nos que comeza o desenvolvemento profesional da mestra, e remata en 1882, coincidindo cunha época onde xermolan centros que habilitaban profesionalmente ás mulleres, como a *escuela primaria y de párvulos* (1882), o *curso de bibliotecarias y archiveras* (1894) ou o de *segunda enseñanza* (1894), que se veñen sumar á *Escuela Normal Central de Maestras de Madrid*, creada en 1858.

A relevancia desta obra coido que procede da crítica ao concepto de vocación que se está a utilizar na actualidade. Facendo explícito como se vai construíndo a feminización no ensino primario, San Román cuestiona a naturalización dos valores asignados socialmente en relación ao sexo masculino ou feminino, que repercuten en que se vexa como “natural” que as mulleres se ocupen de todo o relacionado coa crianza de nenos e nenas, e que os varóns se limiten a ter unha participación moi residual neste ámbito do social. Así a propia autora sinala: “Vocación e amor aos nenos é, na maior parte dos estudantes

[de maxisterio], a resposta que aducen para explicar a súa elección. Sen embargo, estas espontáneas afirmacións agachan un enigma social. Efectivamente, non só resulta sospeitoso o total acordo que manifestan, senón que, ademais, a feminización das aulas non constitúe para o alumnado un problema social, senón tan só un fenómeno que mostra a evidencia de que o coidado dos nenos é cousa de mulleres". O que se mostra nesta obra é como o proceso de feminización do maxisterio na actualidade está estreitamente vencellado á conceptualización de muller e ás necesidades económico-sociais que se van experimentando historicamente.

No transcurso do libro vaise analizando a relación entre a función da profesión de mestra e a imaxe social da muller no contexto político-ideolóxico de cada época. A distinción de tres tipoloxías na profesión de mestra axúdanos a clarificar esta interrelacións. A *mestra analfabeta* (1783-1838) sitúase no período ilustrado, momento de innovacións sociais, políticas e ideolóxicas nas que a educación tomaba un cariz novidoso como base fundamental da transformación social que procuraban os pensadores da época. O papel da muller no pensamento ilustrado suporía a cobertura dun espazo social que significaba o desenvolvemento da súa propia natureza, natureza que foi conceptualizada segundo as necesidades da sociedade que se quería construír, baseada na división de dous espazos: o público e o privado, asignando cada un deles a un sexo. Deste xeito, se a unha

muller non lle quedaba mais remedio que ingresar no espazo público ao estar solteira e sen medios económicos, faríao en postos que estiveran altamente relacionados co seu destino de nai, como é o coidado dos mais pequenos -nun primeiro momento das mais pequenas (mestra analfabeta)-, que segundo o pensamento da época non necesitaban un ensino de calidade.

Na primeira fase da revolución industrial créanse as primeiras escolas de párvulos en España, xa que, por un lado era necesario cubrir as necesidades da clase obreira, e por outro, a intervención do estado en materia educativa repercutiu na forte demanda de escolas. Neste contexto onde se necesitaban novos axentes educativos nace a *mestra maternal* (1838-1876), pero o seu labor será mais ben de apoio ao mestre, realizando tarefas menores. O sistema familiar reflíctese así na escola: o mestre-pai asegurando o principio de autoridade, e a representación mestra-nai encargada das tarefas subordinadas.

Na segunda fase da revolución industrial, e, relacionado co pensamento liberal da segunda metade do século XIX, aparece o modelo de *mestra racional intuitiva* (1876-1882). Este modelo está moi en consonancia co pensamento de Condorcet, que ve a necesidade dunha profesional do ensino máis cualificada, xa que nas súas mans está a primeira educación das persoas e polo tanto o futuro da sociedade, ao mesmo tempo que considera perigoso para o progreso relegar á muller unicamente á esfera doméstica.

Paralelamente á construción das fases de incorporación das mulleres ao sistema educativo como docente de primeira ensinanza, nesta obra faise referencia á lexislación e ao curriculum escolar, o que permite apreciar signos de avance ou retroceso nas propostas de educación dirixidas tanto ás alumnas de maxisterio como ás de primeira ensinanza. A través da lexislación educativa vanse albiscando os principios ideolóxicos de determinados períodos históricos en relación á inclusión ou exclusión das mulleres como docentes, ao mesmo tempo que podemos observar a transcendencia do curriculum como signo de consolidación institucionalizada do que supón a “esencia feminina”, que estaba determinada polo patrón social establecido.

A obra da profesora San Román é unha moi boa base para poder continuar esta liña de investigación, na que quizais quedara por incluír o pensamento e actuacións das propias mulleres, como colectivo e como personaxes individuais, que participaron na loita pola inclusión feminina no sistema educativo español.

Ana Sánchez Bello

LA PENSÉE, Revue du rationalisme moderne (1939-1998). Escolma

La Pensée está xa na xeneloxía e na estirpe das mellores revistas do mundo. Fundada por Paul Langevin, en París, en

1939, foi aparecendo sen parar hasta hoxe mesmo. ¡Sesenta anos de historia contados con pasión polas mellores e máis comprometidas mentes de Francia! Coa paréntese inevitable de II guerra mundial, *La Pensée, revue du rationalisme moderne*, aparecería primeiro como bimestral -só tres números en 1939, os primeiros- e xa na última época, aparecerá como trimestral.

Pois aquí temos a primeira remesa, o primeiro lote de exemplares da primeira e da última época, recién chegados á Biblioteca das Facultades de Filosofía, Psicoloxía e Ciencias da Educación da Universidade de Santiago, como un exemplo máis do desenvolvemento hemerográfico desta institución e dos seus traballadores. Unha adquisición ben a xeito dunha revista de alta calidade, con nomes de colaboradores tan ilustres como Georges Politzer, Henri Wallon, Georges Cogniot ou Henri Lefebvre, íntimamente vencellados á historia das ciencias da universidade compostelá...

Curiosamente, *La Pensée* naceu como unha revista de madurez, sosegada, pausada e con un certo aire de senectude mesmo. Por eso segue a estar tan rufa, tan anovadora e tan inmensamente creativa. I é que as súas orixes son claras: Paul Langevin foi un sabio, un grandísimo sabio, humanista e home de ciencia eminentísimo, educador democrata e autor -xunto co seu amigo, o gran psicólogo Henri Wallon- do famoso *Plan Langevin-Haloon, project de réforme de l'enseignement* que, nos primeiros anos cincuenta, iría moito máis alá da reforma coiuntural do sistema

educativo francés. Máis que un proxecto de reconstrucción educativa postbélica, o *Plan Langevin-Wallon* convertíuse nun punto de referencia para tódolos intentos progresistas do mundo, no que se refire á renovación do sistema educativo.

La Pensée, revista racionalista moderna, considerábase herdeira do racionalismo ilustrado. Nace -é certo- como unha revista de partido, pero é moito máis que unha revista de partido. E a revista teórica máis importante do Partido Comunista Francés, pero é máis que a revista do PCF. Non esquezamos que Europa estaba daquela vivindo a durísima experiencia nazi...

Nunha palabra, unha revista para consultar. Unha revista para meditar. Unha revista que da que pensar...

Herminio Barreiro

DOMINGUEZ CABREJAS, R.: *La enseñanza de las Primeras Letras en Aragón (1677-1812)*. Zaragoza, Mira Editores, 1999, 368 pp.

O período da historia moderna da educación hispana, como o período medieval, teñen sido, ata hai pouco, fases históricas escasamente abordadas, desde que na fronteira dos anos 80 se produciu a renovación epistemolóxica e metodolóxica da historia da educación en España. Mesmo o tratamento quedou a miúdo focalizado no estudio de autores de grande alento,

con desconexión do entramado social e cultural no que, en cada caso, a súa obra se forxou.

Este panorama está querendo mudar, aínda que o fai con lentitude, entre outras razóns debido tamén a que os seus maiores impulsores comezan a ser neste momento os propios pedagogos historiadores da educación, que ao tempo que se poñen en ruta teñen que incorporar criticamente conceptos, enfoques e instrumentos de traballo fornecidos pola historiografía xeral medieval e moderna.

Un exemplo valioso é o representado por esta monografía de investigación da profesora Rosa Domínguez, quen viña dando mostras de estar roturando este campo da historia moderna da escola. Presenta unha obra, de factura equilibrada, estruturada en nove capítulos, unha introducción, unhas consideracións finais e córrase con anexos e a indicación de fontes e bibliografía.

Mostra como a ensinanza de primeiras letras se vai formulando, organizando e evolucionando entre os finais do século XVII e os primeiros anos do século XIX: o maxisterio de nenos, que é inicialmente unha actividade cuasi estritamente eclesial, comeza a ser entendido como unha función específica, ao crearse a Hermandad de San Casiano en Zaragoza, coas súas oportunas "ordinaciones" (1677), unha adaptación das normas castelás. Estudia Rosa Domínguez no capítulo 4º en que consistía e como se podería

acadar a preparación dos mestres, baixo a guía didáctica sobre todo dos calígrafos, para expoñer de seguido a metodoloxía e organización de tal ensino durante o século XVIII e a percepción social dos mestres, dos nenos e das escolas. Non escapa á súa mirada o papel da Sociedade Económica de Amigos do País, coas súas propostas e intervencións relativas á escolarización das nenas. Unha abondosa información sobre a situación escolar nos distintos partidos xudiciais do reino de Aragón cerra o corpo da obra. A autora conclúe que antes da Constitución de 1812 que establecía a necesidade de crear escolas en todos os pobos da Monarquía, xa existía en Aragón, aínda que de modo imperfecto, unha rede escolar primaria que se fora construíndo tanto pola vía das fundacións, frecuentemente amparadas pola acción municipal, como a través das congregacións relixiosas, de impulsos laicos (con respecto á cidade de Zaragoza) e da intervención da Sociedade Económica.

É de desexar finalmente que rutas investigadoras similares á de Rosa Domínguez Cabrejas nos permitan obter unha radiografía do estado da educación primaria na España Moderna e afrontar problemas de estudio dos que depende unha mellor e máis adecuada comprensión dun pasado educativo, quizais menos "español" e máis europeo do que se cría.

Antón Costa Rico

DE GABRIEL FERNANDEZ, N.; VIÑAO FRAGO, A. (Eds.): *La investigación histórico-educativa. Tendencias actuales.* Barcelona, Ronsel, 1997, 258 pp.

O libro que presentamos, e que tan boa acollida vén recibindo dende que saíu do prelo, aborda cun sentido unitario algunhas das reflexións de carácter teórico e metodolóxico dos historiadores da educación no ámbito español. Ademais da introducción, a obra está estruturada en oito capítulos e unha selección bibliográfica sobre metodoloxía de investigación histórica, á parte das aportacións dos historiadores, que se recollen dun xeito considerable nas notas correspondentes ao texto.

No primeiro capítulo, "De la importancia y utilidad de la historia de la educación (o la responsabilidad moral del historiador)", a reflexión de Antonio Viñao Frago parte da constatación do cuestionamento por parte de determinados sectores sociais e académicos da utilidade do saber histórico. A reflexión xira arredor de tres eixes fundamentais: O concepto de historia, onde se pon de manifesto a anfiboloxía e polisemia do termo na lingua castelá, fronte a outros idiomas que contan con vocábulos distintos ("story" e "history" en inglés; "Historiae" e "Geschichte" en alemán; "res gestas" e "historiam rerum gestarum" en latín); o concepto de educación (formal, non formal e informal), para resaltar o formal ou académico como obxecto preferente da Historia da Educación e a necesidade de adentrarse nos eidos da educación non formal e informal; finalmente, as posibilida-

des e usos da historia da educación, deslindando os campos formativo-profesional, formativo-mental e teórico-científico.

No segundo capítulo, “La historiografía educativa. Tendencias actuales”, Agustín Escolano, enlazando co problema anterior, encárgase, en primeiro lugar, de distinguir entre historia e historiografía, para referirse a esta última como a investigación sobre o pasado histórico e as súas formas de expresión académica ou literaria. En segundo lugar, ocúpase da historiografía educativa, diferenciando e caracterizando as principais etapas e tendencias, en relación á historiografía xeral. En terceiro lugar, presta unha especial atención á denominada “nova historia da educación”, xurdida nos anos sesenta, cun importante xiro nos presupostos conceptuais e metodolóxicos. Remata cunha breve análise da historiografía educativa española das últimas décadas, na que tanto o movemento asociativo coma os distintos círculos de estudio, coloquios e encontros veñen exercendo un papel importante na produción de material historiográfico, en formato de monografías, revistas especializadas, etc.

Figuran, a continuación, tres balances específicos sobre a produción historiográfica nas comunidades autónomas con lingua e cultura diferenciadas, que complementan a visión xenérica anterior. Revisanse as aportacións máis importantes e sinálanse aqueles temas que reclaman maior interés. No capítulo terceiro, Josep González-Agàpito traza a evolución da historiografía educativa en Cataluña, Valencia

e Illas Baleares, dende o proxecto novecentista ata o franquismo e a democracia, cun importante elenco de historiadores que se ocupan da investigación medievalista, o rexeneracionismo novecentista, a busca dos sinais de identidade nos comezos do franquismo, o marxismo e a renovación historiográfica, entre outras aportacións. No capítulo cuarto, Antón Costa Rico responsabilízase da historiografía educativa en Galicia. Fronte aos outros dous traballos de carácter historiográfico, o autor fai unha interesante aproximación global, de carácter cuantitativo, sobre a produción documental histórico-educativa en Galicia (1912-1995), na que se aprecia un importante impulso nos últimos anos. Respecto á temática tratada, é meritorio tamén o labor de orientación sobre aqueles temas menos coñecidos e fontes documentais. No capítulo quinto, Paulí Dávila Balsera trata da historiografía educativa no País Vasco, un campo aínda por descubrir, segundo o autor. Para facilitar o acercamento nunha panorámica ampla, cubre xeograficamente o que se denomina Euskal Herria, con Navarra e Iparralde. Destácanse as carencias dos estudos referidos aos tempos anteriores ao século XIX, nos que, por outra banda, hai figuras e institucións que transcenden o propio espacio xeográfico. Xa, na época contemporánea, analízase a política e institucións educativas, procesos de alfabetización e mesmo de normalización lingüística (coma no caso galego), estudio da infancia e pensamento pedagógico, poñendo de manifesto os logros e temas aínda inexplorados.

No capítulo sexto, "El método histórico en la investigación histórico-educativa", Julio Ruiz Berrio, céntrase, fundamentalmente na segunda parte do traballo, na análise das diversas fases da investigación histórica: planeamento, elaboración de hipóteses e modelos, selección de fontes, análise da documentación, verificación das hipóteses e construción da síntese explicativa. Aínda que Ruiz Berrio xa se vén ocupando deste tema en diversas ocasións nas últimas tres décadas, achamos aquí novos enfoques e desenvolvementos, de acordo coa propia evolución da Historiografía, da Metodoloxía, Epistemoloxía, Pedagogía, etc. Cun estilo áxil -igual que no conxunto do libro-, faise relación á constante renovación da historiografía, dende a fundamentación metódica-documental do XIX, pasando pola escola dos "Annales", a historiografía marxista, o estrutural-cuantitativismo ou a crise dos grandes paradigmas, logo dos anos setenta, coas novas tendencias. Renovar a Historiografía significa tamén para o autor renovar métodos e técnicas. De aí un dos valores do seu estudio, de moito proveito para a lectura de documentación histórico-educativa, que se complementa con outros traballos especificamente históricos, como é o caso da obra de J. Aróstegui.

Veñen a continuación dous capítulos cunha clara intencionalidade práctica. No capítulo sétimo sobre "El informe de investigación", Narciso de Gabriel divide a súa exposición en cinco apartados: estrutura, citas, notas, referencias bibliográficas e

algunhas propostas para a redacción. Se ben na introducción De Gabriel sinala con modestia que as páxinas que seguen pretenden proporcionar soamente algunhas suxestións, cun carácter necesariamente xenérico, estamos diante dun traballo eminentemente práctico, de moitísima utilidade, principalmente para os que se inician na investigación histórico-educativa. De forma necesariamente resumida, o lector encontrará aquí resposta á multitude de interrogantes que a miúdo se lle presentan para axustarse ás esixencias que todo traballo de investigación científica comporta.

Finalmente, Herminio Barreiro cerra o conxunto de traballos cunha reflexión "desde dentro" sobre o comentario de textos en historia da educación. Dende a ampla experiencia que posúe neste campo, o doutor Barreiro Rodríguez analiza as posibilidades do comentario, tanto na súa modalidade oral -comentarios "vivos", dialóxicos, expositivos, de debate- como escrita -sintetizadores, monolóxicos, cerrados-. Texto breve, que zumega mestría na linguaxe, cun elevado sentido didáctico. Preocupación pola comunicación e pola aprendizaxe dos alumnos. Referencias a "modelos" (Correa e Lázaro Carreter, Carpintero, Vicente Peña). E, como exemplo, Rousseau, tantas veces no centro das súas preferencias.

Libro ben construído, no que a lóxica dificultade por tratarse dun traballo en colaboración queda salvada, cunha estrutura intelixentemente vertebrada dende o teórico ao práctico, cun importante aparato de

erudición e coidado nos aspectos formais. Quedan, como se sinala xa na Introducción, outros ámbitos xeográficos por presentar os seus balances historio-gráficos. Quizais esta eiva poida remediarse no futuro. Esperamos, pois, un próximo traballo, co prometido estudio das fontes histórico-educativas.

Anxo Serafín Porto Ucha

NEGRÍN FAJARDO, Olegario: *Estudios de historia de la educación en Canarias. Las Palmas de Gran Canaria, Ediciones del Cabildo Insular de Gran Canaria, 1998, 409 pp.*

Fiel ao seu lugar de orixe (Olegario Negrín foi nado na Orotava, illa de Tenerife, en 1949), aínda que é profesor na Universidade Nacional de Educación a Distancia, en Madrid, dende hai máis de vinte anos, o doutor Negrín Fajardo ofréce-nos nesta ocasión unha nova achega sobre a educación en Canarias.

Atrás quedan as contribucións xa clásicas á Historia da Educación de Viera y Clavijo, Millares Torres, de la Puerta Canseco, Rodríguez Moure, Darías Montesinos e Pérez Vidal. O libro que presentamos pretende dar un paso máis, actualizando datos e análises realizados polos antecesores, aportando perspectivas histórico-educativas das que se carecía.

Negrín optou pola denominación *Estudios*, no sentido de exploración meto-

dolóxica e de contidos, como acercamento a ensinanza canaria na súa evolución no tempo.

Contabamos xa na última década con outros traballos do autor, como a edición de Viera y Clavijo *El Síndico Personero General* (Las Palmas de Gran Canaria, 1994), ou o *Informe y proyecto de decreto sobre la organización general de la instrucción pública*, de Condorcet (Madrid, 1990), estudio completo a partir da versión clásica de Compayre (1883), tendo tamén en conta as de Barnés (1922) e a de Ballesteros (1932). Enriqueceunos así mesmo cunha obra sobre a *Historia de la educación en Guinea Ecuatorial* (1993), na que se presentaron por primeira vez, dunha forma sistemática, os procesos de educación e aculturación que tiveron lugar en Guinea no tempo en que era territorio colonial español. Fora produto dun traballo iniciado en 1985, cando o doutor Negrín se trasladara ao país centroatricano como Director do Programa da Universidade a Distancia española naquel lugar. Se engadimos outras colaboracións realizadas sobre experiencias educativas na América de fala hispana, podemos dicir que estamos, pois, diante dun investigador cunha perspectiva de estudio no ámbito internacional.

Na presente ocasión, aínda que se trata en boa medida dunha selección de traballos sobre os que Olegario Negrín foi dando conta ao longo destes anos, a dificultade de acceso aos mesmos en actas de congresos, revistas especializadas, capítulos de libros colectivos ou incluso artigos de

prensa, xustifica a publicación, con carácter unitario. Adquiren agora unha nova dimensión, ao presentarse agrupados no formato de tres grandes bloques: Evolución da ensinanza en Canarias, Institucións educativas representativas e, finalmente, Educadores canarios.

A primeira parte consta de catro capítulos: Unha síntese da Educación en Canarias, dende a chegada dos españois ata hoxe; a educación canaria no século XVIII, coa alternativa que presentaba Viera y Clavijo en "El Personero", o analfabetismo no primeiro tercio do século XX e a ensinanza en Canarias durante a Segunda República.

Na segunda parte, ao longo de sete capítulos, estúdase a rivalidade relixiosa e conflitos interinsulares nas primeiras etapas da Universidade Canaria; o establecemento e primeira etapa da Escola Normal do Maxisterio da Laguna; as orixes da ensinanza secundaria na Illa da Palma, onde xoga un papel relevante a partir de 1865 a Sociedade Económica de Amigos do País da Santa Cruz de La Palma, o Colexio "Santa Catalina" e un importante grupo de liberais, con fortes conexións krausistas; a ensinanza privada-colexiada na Orotava (1895-1943); o proceso de creación do distrito Universitario de Canarias e o Colexio "Sin Isidro" da Orotava no período 1909-1941.

A terceira parte ocúpase dos educadores canarios José de Viera y Clavijo, clérigo enciclopedista e librepensador, o lanzaroteño José Clavijo y Fajardo, o mestre

Juan de la Puerta Canseco, o tinerfeño Francisco María de León y Xuárez de la Guardia, os irmáns Valeriano e Juan Fernández Ferraz, impulsores do institucionismo krausista en Costa Rica, e o laicismo escolar en Baltasar Champsaur Sicilia. O texto céntrase cunhas interesantes bases bibliográficas para a historia da educación en Canarias, conducentes á realización dun banco de datos bibliográficos e documentais, e un índice onomástico.

Ao longo do libro van aparecendo, pois, os momentos máis significativos da evolución da ensinanza no arquipélago, as institucións educativas máis representativas, o ideario pedagóxico e as actividades escolares dalgúns dos educadores de maior entidade nos distintos niveis da ensinanza. Pódese dicir que se trata, efectivamente, dun traballo pioneiro, ao aproximarse ás grandes liñas de análise e estudo da historia da educación no noso país, máis alá do peninsular. Pola propia situación xeográfica, o contido transcende o ámbito canario, para proxectarnos hacia Iberoamérica. O estudo dos irmáns Fernández Ferraz faínos lembrar outras aproximacións feitas por nós ao Krausismo, movemento este que acadou a súa máxima difusión en España e que influíu, así mesmo, en Portugal e na América latina. Hai que significar igualmente a atención do Cabildo Insular polo esmero nos aspectos formais e tipo de material utilizado na impresión.

Anxo Serafín Porto Ucha

GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, Montserrat:
La atención socioeducativa a los margi-
nados asturianos (1900-1939). Servicio
Central de publicaciones del Principado
de Asturias, Consejería de Cultura,
1998, 607 pp.

O principal interese deste libro reside en que aborda un campo en grande parte esquecido pola historia da educación, a saber, o construído para unha parte da infancia e da xuventude á marxe do aparato escolar, mesmo cando a escola se constituía como obrigatoria. As persoas interesadas na comprensión, e por ende no cuestionamento, da acción socioeducativa neste campo, sospeitamos que estamos ante un proxecto ambicioso tan só coa lectura do título e unha somera ollada polo seu índice, se ben esta sospeita se encarga a autora de confirmala en cada páxina, co desgranamento de cada epígrafe.

González analiza nesta obra con que redes de Educación Social, institucións, organismos, medidas e preceptos contaba Asturias nas primeiras décadas deste século para abordar a infancia e xuventude marxinada, co fin de descubrir se estaba a continuar cun estilo tradicional de asistencia con tintes caritativos-benéficos ou se pola contra incorporaba os cambios necesarios para ir respondendo a unha moderna concepción dos Servicios Sociais.

O libro atópase dividido en dúas partes ben diferenciadas. Na primeira, composta por tres capítulos, comeza realizando unha panorámica histórica dos antecedentes institucionais e lexislativos españois, ata

comezos do presente século, na asistencia e protección de nenos abandonados, orfos e pobres así como na prevención da delincuencia e na reeducación de menores, valéndose tanto dos poderes do Estado como da Caridade ou da filantropía dos particulares. Deixa en evidencia como, a pesares de ter sido España pioneira na protección á infancia abandonada e delincuente con institucións históricas como o *Padre de Huérfanos* ou a considerada avanzada lexislación de Carlos III, atópase a comezos de século en "pañais", dándose graves problemas de mortalidade infantil, escasa asistencia á escola, así como crecente mendicidade, explotación e delincuencia de menores. Adéntrase a continuación no realizado durante as primeiras catro décadas en favor da infancia e xuventude desamparada, as súas leis, os organismos e institucións protectoras, para abordar no derradeiro capítulo, máis en profundidade, todo o relacionado coa nova xurisdicción do menor.

Resulta especialmente interesante descubrir, no desenvolvemento desta primeira parte, cómo o campo normativo que configura a atención a este sector da poboación está irremediabilmente ligado a condicionamentos sociopolíticos concretos que axudan a configuralo e que provoca que, coma estes, lonxe de permanecer inmóvil, cambie ó longo da historia, non só nos seus preceptos legais, senón tamén nas súas teorizacións, nos aparatos que xurden para darlle resposta e mesmo na propia finalidade e propostas para abordalo.

No caso que nos ocupa, son as situacións de amoreamento e miseria ligadas á revolución industrial do século XIX o caldo de cultivo idóneo para facer proliferar movementos filantrópicos de protección á infancia desvalida, preocupados especialmente polo estado miserable dos menores ingresados en prisión. O positivismo e o correcionalismo suministran a este movemento un forte substrato ideolóxico, de modo que, entre outros, hixienistas, filántropos e mestres, contribúen a poñer en marcha, a comezos de século, un conxunto de iniciativas para protexer á infancia, a base de otorgarlle a ésta un tratamento específico e diferenciador que se concretará tanto no campo lexislativo como no institucional.

Desde o primeiro, esta tendencia a separar ó neno do adulto, acabará por crear un sistema xudicial paralelo cun forte paternalismo relixioso que cristalizará, a comezos dos anos vinte, coa posta en marcha dos Tribunais Tutelares para nenos (denominados primeiramente especiais) e que implicaban un cambio legal importante, ó basearse nun novo dereito fundado no recoñecemento do deber social de protección e nun concepto sobre a natureza do delito e a acción represora da sociedade moi distinta á imperante ata eses momentos. Dacordo con estes novos parámetros, o menor que delinquía deixaba de ser considerado como un criminal para ser percibido como unha vítima da amoralidade que parecía reinar no seu medio familiar, polo que se abre a posibilidade de separalo deste e dotalo de educa-

ción e amparo "desinteresado", non para ser castigado, senón para restaurar a súa moralidade.

Desde o ámbito institucional, o Estado, utilizando o internamento como peza clave neste control social, delega a reeducación dos xoves en congregacións relixiosas, especialmente nos Terciarios Capuchinos. Será nestas institucións especiais onde se poñan en práctica as Pedagogías correctivas que, apoiadas nos novos ideais sobre a familia e a infancia e, lexitimadas polos métodos científicos aportados por disciplinas como a pedagogía, a psicoloxía infantil, a psicometría ou mesmo a pediatría, esixirán medidas, probas, observacións de corpo e "disposicións" para, a partires dun completo diagnóstico, poder trazar un tratamento educativo especializado para cada caso. A orixe desta problemática parece devir agora da mala educación familiar ou da súa inmoralidade. Mesmo parece que se lle otorgan específicas patoloxías a determinados factores ambientais, de tal xeito que, a falta de recursos, o absentismo maternal polo traballo, a deficiente alimentación dos fillos ou a súa mortalidade, convírtense en indicadores de debilidade moral. Pero polo recollido nesta obra, foron raras as veces que se cuestionaron as estruturas que estaban a favorecer estas fortes contradicións e desigualdades sociais, limitándose frecuentemente a denunciar as consecuencias das mesmas e a describir, con todo luxo de detalles, o ambiente "pernicioso" que parecía converter, non sabemos

se por arte de maxia, a infancia en perigo en infancia perigosa.

Tras este percorrido histórico, pasa a autora a investigar nunha segunda parte, composta por seis capítulos, en que medida e como se levou a efecto o lexislado en Asturias, analizando as actuacións en favor da infancia desde o ámbito público e o privado, os xeitos de financiación, as persoas promotoras e as institucións e organismos creados, centrándose dun xeito especial, na institución emblemática da Diputación Provincial: o Hospicio Provincial de Oviedo, denominado Residencia provincial de nenos desde 1928 (ó que adica o primeiro capítulo). Tenta comprobar se a vida cotiá desta institución se axustaba ó lexislado e articulado nos regulamentos da época de estudo ou se, pola contra, a legalidade e a realidade non coinciden. Detense nesta institución non só polo seu carácter provincial, senón por ser practicamente a única que cunha función benéfico-asistencial-educativa existía a comezos de século en Asturias.

Como o Hospicio contaba xa con case século e medio de existencia, a autora realiza un barrido histórico desde o tempo precedente que nos dá unha idea sobre algunhas das funcións para o que fora concebido: o desexo de regularizar as esmolos, ofrecer traballos aptos e disciplinar a mendicidade ambulante; ademáis de deixar constancia como ó longo do XIX unha das grandes preocupacións foi mellorar as condicións de vida dos asilados para evitar a mortalidade infantil, sendo numerosos os

cambios e transformacións sufridas pola institución ó intentar dar resposta ós múltiples problemas que lle ían xurdindo: elevado número de asilados, escaseza de recursos e unha gran mortalidade de expósitos que, cunhas condicións hixiénicas precarias, favorecían a aparición de focos de infección considerables.

A realización de obras foi unha característica constante na vida desta institución, sempre á espera da construción dun novo edificio que lle permitira incorporar as modernas condicións hixiénico-pedagóxicas que estaban a ser demandadas para este tipo de establecementos, así como un maior número de talleres e escolas que fixeran posible o ideario para o que estaban pensados. Chegados ó século XX, a pesar destas continuas reparacións, o Hospicio segue a presentarse como unha institución benéfica-educativa, por canto que era casa de maternidade e de expósitos e tamén asilo de orfos e desamparados de ambos sexos que, condicionado polo sobrepeso do seu pasado, mantiña elementos definitorios de épocas anteriores como o torno ou a lactancia e crianza externa con nutrias ou nodrizas, polo que a súa organización non respondía ó obxectivo de proporcionar medios de "ilustración e cultura" útiles ós asilados e á sociedade. Nembargantes será neste século cando se comece a introducir reformas máis profundas, aínda que moi de vagariño, para conseguir a tan nomeada modernización, de tal xeito que, na primeira década nomeáase unha comisión especial para propoñer a

reorganización do Hospicio e outra para que formulase un proxecto completo de reorganización dos servizos da Beneficiencia. Coa aprobación do primeiro, a vida cotiá do Hospicio queda totalmente regulamentada, transcorrendo entre o estudo, o traballo e o escaso tempo libre de cara a evitar calquer intento de indisciplina, a traveso dunha minuciosa normativa sobre faltas e castigos que ían desde o peche permanente nos cuartos de corrección con alimento limitado ata a expulsión. Esta uniformidade chega a contaxiar mesmo a alimentación e o vestuario. Serían este Regulamento de 1907 e a creación do Sanatorio Marítimo de Candás para mellorar a saúde dos asilados (a proliferación de enfermidades e o contaxio seguían a ser habituais) os dous feitos máis sobresaiñtes deste primeiro período.

Pero as reformas e innovacións profundas tendentes a mellorar non só as condicións físicas e de habitabilidade dos asilados, senón tamén a favorecer o cambio de mentalidade social perante a vida e porvir déstes, así como un impulso na súa educación, comezan a chegar nos anos vinte. Será ó longo desta década cando atopemos feitos que supoñen certos cambios con respecto a épocas anteriores: a desaparición do apelido común que frecuentemente lles era asignado por outros máis frecuentes, evitando así o estigma que aquel supoñía; a convocatoria dun concurso para garantir a búsqueda do mellor director no que se valoraba non só o currículo, senón que ademais se lles solicitaba ós seis aspirantes eleixidos, previa

estancia duns días no Hospicio, un informe onde se plasmara o programa de traballo que desenvolverían nos primeiros anos, no caso de que fosen nomeados para esta praza, que non obstante quedou deserta por non considerarse ningún apto; a creación dunha praza de Profesor de Anormais; así como o nombramento de Macario Iglesias como director do mesmo quen, por ser persoa moi vinculada ó campo da educación, introduciu certa modernidade na vida do Hospicio, tentando abrillo á comunidade, remodelando as ensinanzas que se impartían, invertindo en novos materiais de aprendizaxe e impulsando en xeral os aspectos educativos e docentes. Comeza así, moi paseniño, a poñerse en práctica unha nova filosofía educativa que parece impregnada das teorías pedagóxicas rousseauianas, en canto que sitúan á infancia no centro da acción educativa, respetando a súa iniciativa e despertando nela o sentimento da súa propia responsabilidade; percíbese ademais a necesidade de evitar un control exterior demasiado coactivo, excluindo os castigos violentos e ofrecendo unha acción paternal que favoreza o afianzamento dunha nova moralidade. A pesares destas boas intencións, resulta obvio que dificilmente se podería conquistar o obxectivo de acceso á cultura e á emancipación, dadas as propias características da institución e a escasa e rudimentaria educación impartida. Antes ó contrario, tal e como nos amosa González, a maior parte dos valores promovidos seguían a pertencer ó pasado: inculcación de hábitos de limpeza,

obediencia, sumisión, docilidade, amor ó traballo e, por suposto, o non cuestionamento do establecido.

Pero non todo parecía ser tan homoxéneo, xa que, baixo esta aparente capa de uniformidade, escoitamos chirriar con forza silenciada a grande desigualdade instaurada en función do xénero, que se concreta: na diferente formación laboral (sendo casi inexistente para elas), no distinto persoal encargado para a súa custodia e educación, no diferente tipo de currículo, materiais, premios e mesmo diferente idade de emancipación, podendo deducir pola información dada que esta diferenza levaba incorporada explicitamente unha desigualdade que colocaba ás rapazas nunha clara situación de subordinación, mesmo de explotación, ó impedirles a liberdade de escoller a súa emancipación, fóra do considerado normal para a época, a saber, o rol de perfecta sirvienta.

Nos capítulos seguintes, e continuando coa acción oficial, aborda a creación e funcionamento das *Juntas Provinciales* e *Locales de Protección a la Infancia*, así como as asociacións e institucións por elas promovidas, destacando a de Gijón pola súa relevancia e sona, non só no propio concello, senón como modelo para outras institucións, debido fundamentalmente ó impulso dado por Avelino González ó Instituto de Puericultura, a traveso das súas diferentes seccións: *Gota de leche*, *Maternidad y consulta Pre-natal*, *con los subsidios de Maternidad*, *Casa-Cuna* e *la Escuela de*

Puericultura. Para rematar esta parte, amósansenos as diferentes vicisitudes na implantación e posta en marcha dos Tribunais Tutelares para nenos e as súas dúas institucións no abano temporal comprendido entre 1927 e 1939: a casa de observación e o reformatorio.

Por último, continúa deixando en evidencia como, ben entrado o presente século, a atención socioeducativa dirixida á infancia e xuventude desamparada segue vinculada á tradición cristiá, baixo un prantexamento caritativo benéfico, máis que froito dunha necesidade social, de tal xeito que, se ben o Estado, como vimos de comprobar, sostíña algunhos centros, a maioría das institucións foron creadas por fundacións privadas e legados particulares que evidenciaban unha ausencia total de planificación e coordinación.

Se ben a lectura desta obra, como toda investigación, non está ausente de certo esforzo, conta con dúas virtudes que a convirten en imprescindible. Por unha banda, a envidiable facilidade coa que a autora narra a historia, a través dun esquema tan ben articulado que nos permite ir problematizándoo, dándolle voltas ó que dí e ó que non dí, de tal xeito que a nosa curiosidade se engancha nun mundo de acontecementos que nos esixen ir tomandos notas como se dun xogo detectivesco se tratara, e que nos permiten, unha vez repousada a lectura, visualizar algunha das pezas que durante a época deste estudo estaban a configurar o campo normativo da infancia e xuventude marxinal, así

como o peso que neste acontecer histórico tivo a vontade persoal dalgúns dos seus protagonistas. É esta a outra razón que a converte en imprescindible. Trazamos un paso de xigante no intento de desnaturalizar o discurso que vai tecendo a historia e dámonos o luxo de ver por que as cousas transcorriron así e non de outro xeito. Se algo botamos de menos, coincidindo coa autora, son os outros discursos, o da infancia e xuventude marxina e o das súas familias.

Ana Iglesias Galdo

BARREIRO FERNÁNDEZ, X.R. (Coord.): *Historia da Universidade de Santiago de Compostela. Vol I: das orixes ó século XIX. Santiago de Compostela, Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela, 1998, 652 pp.*

Era esperada esta chamada "nova" historia da Universidade de Santiago, dirixida polo historiador Xosé R. Barreiro Fernández. Aínda que menos "nova" do que desexaríamos, esta obra, construída desde unha ambición sistemática, viña sendo necesaria, tanto debido ao esgotamento editorial e á óptica historicista e positivista tradicional da memorable *Historia de la Universidad de Santiago* de Cabeza de León e Fernández Villamil (Instituto de Estudios Gallegos P. Sarmiento, 1945-47), como debido ao enriquecemento da investigación histórica sobre a nosa Institución e a súa tradución en diversas monografías editoriais, nece-

sariamente parciais, sobre todo arredor da conmemoración do Vº Centenario da Universidade.

Este traballo de investigación, sistematización e síntese que agora comentamos ten como autores, ademais do seu director, que sinalou con trazos seguros as reformas universitarias compostelás do S. XVIII, á profesora Mª P. Rodríguez Suárez, a mellor coñecedora do que foi a Universidade de Santiago durante o século XVI, e aos profesores P., que se estende entre as páxinas 251 e 550. Cérrese con Apéndices, Indices, ... Fontes e Bibliografía, resolto todo o volume con plena corrección formal e un acabado editorial intachable.

¿En que consiste esta Historia?. Catro capítulos serven para dar conta da Fase fundacional, entre as iniciativas colexiais de Lope Gómez de Marzoa, o colexio-Universidade de arcebispo Fonseca III e os momentos de transición, previos á Universidade Real deseñada polas Constitucións do Dr. Cuesta, de 1555. Será por esta vía ensino da gramática, os bieitos, os dominicos, os franciscanos, os mercedarios e os agostiños).

Son cinco os capítulos adicados á Universidade durante o século XVIII, se ben catro deles atenden substancialmente a aspectos que cronoloxicamente se sitúan na segunda metade deste século. Os grupos de poder e o seu reflexo no control das cátedras durante a primeira metade do século, os proxectos reformistas e as reformas que se afirman no 1757, permitindo entre outros extremos a ampliación do número de cátedras e a creación de academias, as reformas do tempo de Carlos III, o plano de estudos de 1772, os debates renovadores ante a inflexión da ciencia moderna e da nova física no Claustro compostelá e a análise de quen compoñían o

alumnado, quen se graduaba e cal era o estatus económico e as perspectivas profesionais dos catedráticos, con atención ás distintas Facultades, conforman a materia deste denso apartado.

A obra é un bo balance actualizado de coñecementos históricos sobre a nosa Universidade. Ten un evidente carácter sistemático. Presenta mesmo aspectos novos, aínda non abordados, cando menos centralmente por monografías editadas anteriormente (a Biblioteca, os debates, o alumnado, o acceso a graos, os catedráticos...). Pero non está exenta de carencias e limitacións: non clarifica correctamente o nacemento e creación da Universidade, o que quizais poida ser debido a unha insuficiente claridade conceptual na abordaxe da historia universitaria e a unha insuficiente toma en consideración do estado da cuestión no marco europeo; gostaríanos que as categorías interpretativas dominasen sobre os datos positivos; creo que a análise do réxime docente e da atmosfera intelectual compostelá podía ter avanzado máis e deste modo a historia dos contidos intelectuais, os significados da metodoloxía universitaria, o diálogo-conflicto co contexto cultural e social próximo, tanto como europeo, ou os mesmos significados asociados á graduación universitaria en Compostela gañarían previsiblemente unha presenza máis descataca, anunciadora ademais de novas perspectivas investigadoras. Convén sinalar tamén que por veces o rigor positivo cede impropiaamente lugar á anécdota ou a afirmacións que poderíamos someter a algún interrogante: poñamos por caso e como exemplo, cando se di que a contribución da Compañía de Xesús en Santiago foi extraordinaria, cando de facto e agás moi contadas excepcións non houbo destacados profesores, nin escolásticos, nin novatores,

ou cando se sobrevaloran fondos e presencias, -certas, pero insuficientes nun plano comparativo-, na Biblioteca Universitaria, por máis que hoxe chufemos con xustiza o valioso do fondo antigo presente na nosa Biblioteca.

Dito isto, esta historia resultará menos “nova” para os investigadores e coñecedores da historia universitaria, pero será agradecida, en especial, por estudiosos e amadores do pasado cultural galego, aínda que resulte nalgúns momentos de non doada comprensión para os non introducidos na historia universitaria. Vai ser tamén punto de referencia e de partida para novos desenvolvementos.

Antón Costa Rico

VILAR, Pierre: *Pensar historicamente. Reflexiones y recuerdos. Barcelona, Crítica, 1997.*

Pensar historicamente. Reflexiones y recuerdos. Título e subtítulo da última obra do gran historiador e hispanista francés Pierre Vilar. Nese primeiro enunciado - “pensar historicamente”- vai implícita a réplica e a crítica de fondo a algúns que o acusaban de escribir ao dictado (¿de quen?).

Porque Pierre Vilar non só pensa a historia; Vilar pensa *historicamente*. Libro, pois, este seu, para meditar. Libro para percorrer con placer e seguridade certos vieiros da historia última -anos vinte en París e Barcelona, anos trinta en Madrid, Barcelona ou París, anos corenta nos

escenarios europeos da II guerra mundial, referencias continuas aos anos 90 en que vivimos Sempre a actualidade, o fondo presente nos bós historiadores...

Ninguén como Vilar para entrar a fondo na Cataluña e na España moderna. Sempre teremos esa débeda con él. E outras débedas... Por exemplo, como escribir sobre a historia con obxectividade, con certas distancias, con prudencia, aínda que tamén con pasión e con *parti pris*. Unha lección por exemplo para Eric Hobsbawn, tan irreflexivo -jaos seus anos!- o inglés, tampouco prudente e tan arbitrario nas súas consideracións sobre “o século XX corto” (¿será 1989 un punto sen retorno?).

Históricamente ...Parece como si este vocablo nos remontara sempre ao que xa non ten remedio. Nada máis falso. A historia non é pasado remoto nin o pasado morto. A historia non é pasado *pasado*. Moi ao contrario, é máis ben o futuro. E desde logo, en todo momento é o anchísimo presente...

Por eso cando Marx falaba de analizar *históricamente* a mercancía, non pensaba só no que esta puidera ter sido sen máis, senón en situar a categoría estudada no seu devalar histórico. Marx pensaba na historia como *evolución*, como *desenvolvemento*, como *proceso*. Falaba sempre en termos de “xénese histórica”. E nese senso, nada hai que non sexa, en última instancia, histórico. (De onde ven a súa famosa afirmación de que, no fondo, toda ciencia se reduce a historia; todo “estudio científico” é en rigor, un “estudio histórico”)

E así pensa tamén Pierre Vilar, que nos acaba de deixar o seu penúltimo legado científico -tan coidado e aquilatado como tódolos seus-, desde as profundidades do século XX...

Herminio Barreiro

ESCOLANO BENITO, Agustín (Dir): Historia ilustrada del libro escolar en España. Del Antiguo Régimen a la Segunda República (Tomo I). De la posguerra a la reforma educativa (Tomo II). Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1997 y 1998 respectivamente, 650 y 570 pp.

Siendo este un trabajo erudito, hecho por especialistas y de gran calado, sin ningún parecido, por ello, con “aquel libro escolar de frágil hechura y banal erudición, compañero de los trabajos y los días de la infancia”, está sin embargo necesariamente asociado a él: porque el libro escolar constituye justamente su objetivo de análisis -abordado en cuanto *producto editorial diferenciado*, *objeto cultural políticamente intervenido* e *instrumento pedagógico con específicos usos didácticos*- y porque ha sido elaborado al calor -no sólo, pero también- de un cierto revival nostálgico que ese utensilio está produciendo entre el gran público: como afirmaba el columnista Francisco Umbral comentando el familiar texto *Corazón*, su condición de *fetichismo de la nostalgia*, de *dulce herramienta del*

pasado constituye en nuestros días (y las frecuentes reediciones y exposiciones de textos escolares lo evidencian) un íntimo refugio: "cuando los periódicos vienen empastados de guerra, alborotados de elecciones, puede suponer un pequeño acierto hablarle a la gente de su intimidad, de su pasado común, español, emocionante y frustrado, porque hay como una huida a la privacidad que en lo individual se llama nostalgia y en lo colectivo nacionalismo" (*El Mundo*, 9 de junio de 1999)

No cabe duda de que estamos ante un trabajo de amplia envergadura cuya reseña y difusión resulta, al menos entre los historiadores de la educación, prácticamente innecesaria y ello por dos razones básicas. En primer lugar porque aunque su concepción, diseño, y dirección se debe al profesor Agustín Escolano (una vez más, atento a las sensibilidades del gremio y acertando con el tema y el momento) se trata de una obra cuya necesidad fue percibida y verbalizada colectivamente hace algunos años en los pasillos de los Encuentros, Congresos, Jornadas, Reuniones..., al hilo, sin duda, de la evolución de la historiografía de nuestro entorno (de ámbito nacional e internacional, propiamente educativa o más ampliamente cultural...) que se viene mostrando especialmente interesada en el análisis del libro como objeto cultural, educativo, económico, etc. Valgan como ejemplo los proyectos *Enmanuelle* y *Manes* o la obra colectiva dirigida por Hipólito Escolar *Historia Ilustrada del libro español* (1996).

La segunda razón por la cual la reseña, a efectos básicamente informativos, de esta obra es innecesaria se deriva de su autoría colectiva, con una participación de cerca de cuarenta investigadores de prácticamente todas las universidades de España, precisamente aquellos cuya trayectoria investigadora manifestaba su especialización en el tema. Una nómina tan extensa garantiza por sí misma no sólo la calidad del producto sino también -y ello puede ser quizá su mejor aportación- su condición de trabajo de síntesis (entendida como resumen, pero especializado y culminante) de la investigación que los expertos han producido sobre el tema.

Es indudable que en una obra de estas características el trabajo de dirección es básico: de la concepción, el diseño y la planificación general que se adopte para la confección del trabajo derivará un resultado más o menos superpuesto, acumulativo, desequilibrado o, por el contrario -como en el caso que nos ocupa- un trabajo de síntesis en el sentido más positivo y pleno. En este caso las decisiones básicas adoptadas en aras de su estructuración han sido las siguientes:

- 1.- Definir dos épocas diferenciadas (materializadas en los dos volúmenes de que consta la obra) que se corresponderían respectivamente con una primera y una segunda generación de manuales escolares, estableciendo el corte en 1939 aunque considerando a la segunda como precedida por una fase -el primer franquismo- de retroceso y arcaísmo.

2.- Tal división se correspondería con las situaciones diferenciales percibidas al analizar la evolución del libro de texto desde las siguientes ópticas de análisis: a) las políticas sobre el libro escolar, b) los aspectos relativos a la producción, difusión y consumo de los manuales, así como a su diseño e iconografía -resaltando el carácter de boom que las innovaciones tecnológicas, la masificación de la escolarización y el crecimiento del mercado produjeron en este ámbito a partir de los años 60- y, finalmente, c) su consideración como recurso didáctico.

3.- En relación con esta última perspectiva -su consideración como recurso didáctico- el análisis de la múltiple tipología de libros escolares se organiza no por materias de enseñanza sino por géneros textuales: "desde los silabarios, cartillas y catones a los libros de lectura; de los rudimentos y los epítomes a los tratados y las enciclopedias, de las lecciones de cosas a los centros de interés, sin olvidar los catecismos, los manuscritos escolares, los carteles o los libros para niñas". Si bien ello no obsta para que otras perspectivas específicas queden también contempladas e integradas: por ejemplo, la condición de "método" de enseñanza que adquieren determinados textos escolares (sobre todo los de lectura o lecto-escritura) o de compendio o vulgata de los contenidos disciplinares (claramente, por ejemplo, los de aritmética). La disolución de los géneros textuales tradicionales con la incorporación de las nuevas tecnologías y los nue-

vos objetivos pedagógicos de las últimas décadas es tratada ampliamente analizando su evolución desde los materiales autoinstructivos hasta el actual software educativo.

4.- Finalmente dos ópticas han sido incorporadas al análisis. De una parte, el estudio sobre los libros y guías para el maestro (destinados a su asesoramiento en aspectos administrativos, docentes y comportamentales) y, de otra, el análisis sobre la producción y uso de manuales escolares en lenguas catalana, gallego y euskera, cuyo análisis y consideración respeta, desde el punto de vista cronológico, el planteamiento general de la obra (opción que favorece la uniformidad del tratamiento, aunque suponga obviar otra posible -específica para este asunto-determinada, por ejemplo, por la situación legal del bilingüismo dentro del sistema educativo).

5.- Además de constituir una sistematización y síntesis de contenido, la obra que reseñamos (producto de investigaciones de primera mano en su mayor parte) ofrece a los investigadores del campo herramientas de trabajo realmente valiosas; modelos de análisis, enfoques interpretativos, repertorio de fuentes y completas relaciones de bibliografía especializada, razón por la cual se constituye en una obra de consulta obligada.

Aida Terrón Bañuelos

JUAN BORROY, Víctor M.: *Mitos, creencias y mentalidades del magisterio aragonés del primer tercio del siglo XX*. Zaragoza, Institución Fernando El Católico (C.S.I.C.), 1998, 364 pp.

Es esta una obra singular. Su autor, Víctor M. Juan Borroy, nos acerca con rigor exhaustivo y matizado a una realidad pocas veces estudiada, al menos desde la óptica que él lo hace. Y es una obra singular porque, más que un trabajo sobre maestros, nos encontramos ante una crónica de la escuela pública y, sobre todo, ante la crónica de los hombres y mujeres que, en unas circunstancias nada favorables, fueron capaces de mejorar la condición cultural de un pueblo y, a la vez, acometer la tarea de dignificar profesionalmente su trabajo; pero además, y en este sentido más que ningún otro la obra resulta singular, lograron reivindicarse como profesionales a través de instrumentos como la prensa, profesional o no, y un incipiente movimiento societario; aspectos estos en los que Aragón fue extraordinariamente pródigo. De ahí la importancia de este espléndido trabajo, metodológicamente correcto, que trasciende al ámbito geográfico de estudio porque, además de aportar datos imprescindibles, especialmente en lo que al movimiento asociacionista se refiere, ayuda a completar el complejo panorama del magisterio y la escuela pública en España a lo largo del siglo que ahora acaba.

El escritor Manuel Rivas en el relato "La lengua de las mariposas" nos recuerda, a

través de uno de sus personajes, que los maestros fueron *las luces de la República*. Trágicamente apagadas en uno de los capítulos más absurdos de la historia de España, aquellas luces, se fraguaron, a lo largo de las tres primeras décadas del siglo, de forma callada y abnegada, en todas y cada una de las escuelas del país. Y ello a pesar de la proverbial debilidad de la formación de maestros y de un más que riguroso intervencionismo ideológico, siempre presente, cuando de la escuela y los maestros se trata.

Sabemos de los desvelos de Víctor M. Juan por recuperar para la memoria común de los aragoneses historias de maestros y maestras, de las que ha dado ya cumplida cuenta en publicaciones recientes y que, se han de completar en un futuro próximo. Por ello resulta encomiable el esfuerzo profesional y personal que ha desarrollado a lo largo de todas y cada una de las páginas del libro. Sustentado en un discurso fácil pero profundamente meditado, sorprende sobre manera encontrarnos ante un trabajo que acaba convirtiéndose en reivindicador y, a la vez, en portavoz de la historia silenciada de un colectivo empeñado en mejorar, al margen de las dificultades, su imagen social y, en buscar, a pesar de las limitaciones, metodologías novedosas y más ajustadas a la realidad de una escuela abandonada política y socialmente.

Con una estructura equilibrada en su conjunto, el libro se define a través del enunciado atractivo, eficaz y aquilatado de los capítulos que lo conforman; todos ellos

tocados por el empeño de su autor -consciente de tal dificultad- de abordar el problema de manera global: "Maestros", "Maestros, escuela y pedagogía", "El magisterio y los procesos de tecnificación y racionalización de la enseñanza", "Las asociaciones del magisterio", "Los maestros y la prensa", "El prestigio social del magisterio", "Maestros en el libro y en la tribuna" y "Fuentes y bibliografía", son los epígrafes que anticipan, de manera sugerente, el carácter de la obra. Sobrios unos, excesivos los otros, pero en cualquier caso necesarios; todos tratados, en su desarrollo, con ambición y generosidad, pero sobre todo, con exquisita objetividad y cautela, como corresponde a una empresa intelectual y de investigación como la que aquí se contempla.

Siendo como es este un trabajo genérico sobre y del magisterio, nunca sobre una élite más o menos escogida, tendrá necesariamente que ser completado. Por ello el

libro se convierte en si mismo en una invitación a la investigación. No nos cabe duda de que muchos de los temas abordados en sus páginas son el prólogo de investigaciones más específicas que, necesariamente, habrán de llegar para completar el conocimiento de algunos aspectos de la escuela pública que la investigación histórico-educativa, extrañamente, ha descuidado. Recuérdese en este sentido el escaso tratamiento que ha tenido por parte de los investigadores el movimiento asociacionista, lo mismo que el papel que jugó la prensa profesional en la configuración del magisterio como profesión. Aspectos estos a los que este trabajo viene a aportar una más que considerable cantidad de datos, fuentes y referencias que, sin duda, habrá que tener en cuenta en lo sucesivo y que lo convierten, en definitiva, en una obra imprescindible y de referencia obligada.

J. Luis Iglesias